

Nowakowski, Andrzej

Oświęcim i Zator lennem czeskim

Przegląd Historyczny 76/3, 533-545

1985

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

Oświęcim i Zator lennem czeskim (1327—1462)

ZAGADNIENIA WSTĘPNE

Kiedy* w 1320 r. koronował się Władysław Łokietek, część pierwotnej krakowskiej dzielnicy senioralnej pozostawała poza terytorium odradzającego się państwa polskiego, m.in. kasztelania oświęcimska. W 1179 r. Kazimierz Sprawiedliwy nadał ją (także Siewierz i Zator) Mieszkowi Płatonogiemu. Ziemie te należały odtąd przez czas dłuższy do Śląska i jego książąt. W części Górnego Śląska ukształtowało się udzielne Księstwo Oświęcimskie. O ile pierwszy władca książę Władysław, panujący od około 1312 do 1321/1324 r.¹ był nawet sojusznikiem Łokietka w walce z Brandenburgią², o tyle jego następca w Oświęcimiu książę Jan I, zwany Scholastykiem (1321/1324—1370/1372) był władcą o dużych ambicjach osobistych. Dla zaspokojenia owych ambicji porzucił nawet scholasterię krakowską, aczkolwiek dochody z niej pobierał do końca życia, co ściągnęło na niego i jego następcę, Jana III³ wyrok i interdykt papieski⁴. Ponieważ sąsiad księcia Jana I, król Czech Jan Luksemburski nie ukrywał swych pretensji do tronu polskiego, które zresztą przejął po Przemysławie, książę oświęcimski postanowił ułatwić mu zadanie. W ten sposób miało dojść do uzależnienia jego władztwa od Czech na okres 135 lat.

Fakt ten nie był dotychczas przedmiotem szczególnego zainteresowania ze strony krajowych historyków prawa. Nawet niedawno opublikowana rozprawa habilitacyjna krakowskiego historyka K. Baczkowskiego, poświęcona polsko-czesko-węgierskim sporom o pobliski Śląsk w XV w. nie dostrzega problemu uzależnienia Oświęcimia i Zatora od Czech⁵. Z polskich uczonych jedynie S. Kutrzeba⁶, a ostatnio

* Artykuł niniejszy stanowi rozwinięcie treści, zawartych w rozdziale I rozprawy habilitacyjnej autora pt. *Dzieje ustroju Księstwa Oświęcimskiego i Zatorskiego. Studium z historii państwa i prawa polskiego*. Zostanie ona przedłożona do obrony na Wydziale Prawa UJ w Krakowie w 1986 r.

¹ Datację panowania poszczególnych władców oświęcimskich podają za *Chrologią polską*, red. B. Włodarski, Warszawa 1957, s. 431.

² KDWiKp. t. II, nr 976, s. 318. Książę Jan występuje w 1315 r. jako sojusznik Łokietka wspólnie z księciem bytomskim i raciborskim.

³ Dotychczas nauka Jana III oznaczała jako Jana II. Jednak W. Dworzaczek, *Genealogia*, Warszawa 1959 (tab. 10: Książęta śląscy z domu Piastów cieszyńskich i oświęcimskich) wymienia jako syna księcia Jana I Scholastyka osobę nie znaną z imienia (może Jana II?), zmarłego po 1384 r.

⁴ *Zbiór dyplomów klasztoru mogińskiego*, wyd. E. Janota, Kraków 1867, nr LXIII, s. 51—52; BPAN w Krakowie, rkps nr 8 (1344 r.).

⁵ K. Baczkowski, *Walka Jagiellonów z Maciejem Korwinem o koronę czeską w latach 1471—1479*, Kraków 1980 (nieliczne wzmianki o księstwach s. 43—44, 72).

⁶ S. Kutrzeba, *Prawa, przywileje, statuty i lauda księstw oświęcimskiego i zatorskiego*, „Archiwum Komisji Prawniczej AU” t. IX, Kraków 1913.

R. Heck⁷ zajęli się obszerniej tą problematyką. Natomiast problem ten był dostrzegany w nauce czeskiej: marginalnie potraktowany w znanym dziele F. Palacky'ego⁸, rozwinął historyk prawa R. Rauscher⁹.

Zadaniem niniejszego szkicu będzie ukazanie tych mało znanych wątków, które przesądziły o nawiązaniu zależności lennej między Oświęcimiem a Czechami, a następnie doprowadziły do upodobnienia ustroju Księstwa Oświęcimskiego i Zatorskiego do czeskich wzorów ustrojowych. Będą tu również przedstawione okoliczności, które najpierw spowodowały rozluźnienie więzi lennych, a następnie wygaśnięcie stosunku lennego poprzez oświadczenie woli, złożone przez czeskiego monarchę w 1462 r.

OKOLICZNOŚCI AKTU BYTOMSKIEGO 1327 R. I JEGO ZNACZENIE

Pod koniec XIII w. Czechy wysunęły się na czołową pozycję w środkowej Europie. Korzystając z trwającego wówczas rozbitcia dzielnicowego w Polsce król Czech Wacław II, zanim wyprawił się w 1291 r. do Małopolski, sięgając po polską koronę, zdołał zhołdować niektóre księstwa górnośląskie, graniczące z Małopolską. Już w 1289 r. przyjął hołd lenny księcia bytomskiego Kazimierza, a w tym samym roku na zjeździe w Opawie pozyskał przychylność innych Piastów górnośląskich¹⁰. W 1291 r. przed wyprawą na Kraków Wacław II przyjął hołd lenny Mieszka cieszyńskiego i Bolesława opolskiego¹¹. Nie jest to okoliczność bez znaczenia, ponieważ z początkiem XIV w. z Księstwa Cieszyńskiego wyodrębniło się Księstwo Oświęcimskie¹².

Gdy w 1310 r. zasiadł na tronie czeskim Jan Luksemburski, przejął on w spadku po Przemysławie roszczenia do korony polskiej. Monarchia Władysława Łokietka stopniowo ugruntowana w Krakowie i w Wielkopolsce nie obejmowała jeszcze swym zasięgiem większości ziem etnicznie polskich, m.in. ziem wokół grodu oświęcimskiego. Władcy Czech na ogół umiejętnie i skwapliwie podsycaли we własnym interesie lokalne antagonizmy i partykularyzm wśród Piastów na pograniczu śląsko-małopolskim. W lutym 1327 r. Jan Luksemburski ocenił — jak się później okazało błędnie, że nadszedł stosowny moment sięgnięcia po tron w Polsce. Zapewne po to, aby uniknąć dywersji ze strony wojsk lokalnych książąt na tyłach armii czeskiej zmusił w kilkudniowym odstępie niektórych z nich do uległości. Największy zasięg i znaczenie — w dalszej perspektywie historycznej — miało homagium bytomskie z 24 lutego 1327 r.¹³. Główną postacią tego aktu był książę oświęcimski Jan I Scho-

⁷ R. Heck, *Zjazd głogowski w 1462 r.*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia” t. XXXVI, 1981, nr 543.

⁸ F. Palacky, *Dějiny národu českého v Čechách a v Morávě*, Praha 1908. Jedyną wzmiankę o Oświęcimiu i Zatorze znajdujemy na s. 902.

⁹ R. Rauscher, *Soudní knihy Osvětimské a Zatorské z roku 1440—1562*, Praha 1931; tenże, *Soudní knihy Osvětimské z roku 1440—1557*, Bratislava 1930.

¹⁰ C. Grünhagen, H. Markgraf, *Lehns- und Besitzurkunden Schlesiens und seiner einzelnen Fürstenthümer im Mittelalter* t. II, Leipzig 1883, (Kosel-Benthen) nr 1, s. 413—416.

¹¹ *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae*, (cyt. dalej: *Regesta diplomatica*), cz. II, wyd. J. Emler, Praha 1882, nr 1530, s. 658—659.

¹² I. Rychlik, *Księstwo oświęcimskie i zatorskie*, Tarnów 1889, s. 15.

¹³ *Silesiacarum rerum scriptores* (cyt. dalej: SRS), wyd. F. W. Sommersberg t. I, Leipzig 1729, s. 807. Oryginał dokumentu z 1327 r. znajduje się w archiwum państwowym w Pradze.

lastyk. Po złożeniu hołdu wobec króla Czech, którego określił mianem *rex Poloniae et Bohemiae*, gdyż Jan Luksemburski zrzekł się praw do korony polskiej dopiero w traktacie wyszehradzkim, zawartym 12 listopada 1335¹⁴, oddał mu Księstwo Oświęcimskie w dziedziczne lenno, z zastrzeżeniem iż po wymarciu linii Piastów oświęcimskich lenno przejdzie na Piastów cieszyńskich¹⁵.

W stosunkowo krótkim czasie Jan Luksemburski odniósł więc ważny sukces dyplomatyczny na przedpolach Małopolski. Podążając z wojskami na Kraków szlakiem pochodu Wacława II z 1291 r. (z Opawy poprzez Bramę Morawską na Górny Śląsk) w krótkim czasie, gdyż zaledwie w ciągu kilku tygodni, znalazł się w pobliżu Krakowa. Z powodu usilnej mediacji wysłanników króla Węgier Karola Roberta (będącego wówczas sojusznikiem Polski) oraz obawiając się uderzenia wojsk węgierskich na Czechy od południa, król Czech odstąpił od zamiaru oblężenia i zdobycia Krakowa, zadowolając się w tej kampanii zhołdowaniem Oświęcimia i kilku innych księstw górnośląskich¹⁶. Fakt ten został następnie wykorzystany przez czeskiego monarchę w kolejnej wyprawie przeciwko Polsce w 1345 r. Ponieważ najdalej na wschód wysunięte terytoria oświęcimskie przebiegały zaledwie 20 km od Krakowa, mógł więc władca Czech podejść nie będąc niepokojony pod stolicę Polski.

Jan Luksemburski, uzależniając od siebie Księstwo Oświęcimskie i inne pobliskie posiadłości zastosował znaną konstrukcję prawną hołdu lennego, czyli stosunku zależności wasala od seniora, szeroko wówczas stosowaną na zachodzie Europy (Niemcy, Francja). Król Czech znał doskonale współczesne mu urządzenia ustrojowe i umiał czynić z nich użytek, powiększając obszar państwa czeskiego. Natomiast monarchia piastowska w Polsce nie potrafiła wykorzystać na szerszą skalę zależności lennej. Uczynił to dopiero Kazimierz Wielki (lenno mazowieckie po 1360 r. oraz przejściowo lenno Santoka i Drezdenka, 1365 r.)¹⁷. Władysław Łokietek był w stosunku do innych władców piastowskich jedynie *primus inter pares*, a jego pozycja zależała od osobistego autorytetu, podczas gdy władcy Czech w XIV w. nagminnie wykorzystywali instytucję lenna, uzależniając od siebie słabszych sąsiadów. Nauka polska czyni konkretny zarzut Władysławowi Łokietkowi, że znając praktykę ustrojową państw ościennych, nie wykorzystał jej dla ugruntowania swej władzy i powiększenia terytorium państwa polskiego¹⁸. Wykorzy-

¹⁴ *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae*, opr. J. Chytil t. VII, Brunn 1858, nr 89, s. 69—70.

¹⁵ Gdyby Jan I Scholastyk zmarł bezpotomnie, uprawnienie do lenna oświęcimskiego przeszłoby na rzecz ks. cieszyńskiego Kazimierza. SRS t. I, s. 804. 9 października 1372 r. w Brnie król Wacław IV zezwolił, aby w przypadku bezpotomnej śmierci księcia oświęcimskiego Jana III, księstwo jako lenno korony czeskiej przeszło na księcia cieszyńskiego Przemysła. Wacław IV, koronowany na króla Czech za życia swego ojca Karola IV mógł od 1364 r. samodzielnie składać oświadczenia woli i dokonywać czynności prawnych w imieniu Korony Czeskiej. J. Kapras, *Právní dějiny zemi koruny česke*, díl 2, Praha 1913, s. 185. Dokument z 1372 r. znajduje się w BCz. rkps perg. nr 166.

¹⁶ F. Palacký, op. cit., s. 360—361.

¹⁷ *Historia państwa i prawa Polski*, pod red. J. Bardacha, t. I: *Do połowy XV w.*, Warszawa 1965, s. 385. Wedle *Kroniki Janka z Czarnkowa*, Lwów 1907, s. 16—17 nadanie ziem w lenno było czymś zupełnie niezwykłym w prawie polskim: „Te zaś nadania w lenno dla innych książąt polskich były zupełnie niezwykłe, gdyż wszyscy książęta polscy przywykli byli do zupełnej równości i jeden od drugiego żadnego lenna nie odbierał, ale każdy swoją posiadłością się cieszył”.

¹⁸ O. Balzer, *Królestwo polskie 1295—1370 t. III*, Lwów 1920, s. 188—190; R. Grodecki, op. cit., s. 21.

stując nadrzędną pozycję seniora w stosunku do pozostałych książąt, jako wasali, mógł Łokietek w krótkim czasie podporządkować sobie opornych i wahających się książąt i tym samym skutecznie przeciwstawić się wpływowi Czech na Górnym Śląsku.

W historiografii, także w historiografii prawa, nie zawsze doceniano znaczenie aktu bytomskiego z 1327 r.¹⁹, eksponując głównie preliminaria trenczyńskie (24 sierpnia 1335)²⁰, traktat wyszehradzki (12 listopada 1335)²¹ oraz oświadczenie Kazimierza Wielkiego, wydane w Krakowie 9 lutego 1339²². Uważano bowiem, że te zaszłości prawno-dyplomatyczne usankcjonowały przejście Śląska pod władzę Czech. Tymczasem te same fakty były jedynie logicznym następstwem bytomskiego stanowiska książąt śląskich, w tym księcia oświęcimskiego, z 24 lutego 1327. Czy stanowisko to zostało podyktowane jedynie bezpośrednią presją fizyczną (militarną) Jana Luksemburskiego w okolicznościach wykluczających swobodne wyrażenie woli? Odpowiedź na to pytanie wydaje się być przecząca²³. Wprawdzie król Czech dysponował dość okazałą siłą zbrojną, ale koalicja kilku sąsiednich książąt piastowskich mogła odmówić złożenia *homagium*. Chodzi tu raczej o nacisk pośredni oraz mniemanie o słabej pozycji Władysława Łokietka na stolicy krakowskiej, uwikłaniego w nie rozwiązane konflikty z Zakonem Krzyżackim i Brandenburgią. Książęta ci ze względów koniunkturalnych uważali, że Jan Luksemburski okaże się „lepszym” królem Polski niż Łokietek. Z tych też względów już współcześni wydali surowy osąd o wspomnianych książętach, jak o tym świadczy zapis Janka z Czarnkowa²⁴. Istnieje jeszcze jedna istotna przesłanka świadcząca o tym, że akt bytomski z 1327 r. był przejawem nadgorliwości miejscowych władców. Otóż — zwykle z chwilą powstania stosunku lennego senior wystawiał dokument, potwierdzający hołd złożony mu przez wasala. W przypadku lenna z 1327 r. brak jest w ogóle jakiegokolwiek oświadczenia ze strony Jana Luksemburskiego, przyjmującego hołd²⁵. Być może król Czech uczynił to ustnie, bez potwierdzenia na piśmie albo potwierdzenie takie zaginęło, bądź uległo zniszczeniu.

W każdym razie akt bytomski przypieczętował losy Górnego Śląska. Późniejsze porozumienia w tej kwestii były jedynie potwierdzeniem polityki faktów dokonanych.

¹⁹ Natomiast znaczenie aktów lennych z 1327 r., „pokojowego podboju” części Małopolski i Śląska przez Czechy doceniają R. Grodecki, S. Zachorowski, J. Dąbrowski, *Dzieje Polski średniowiecznej* t. I do r. 1333, Kraków 1926, s. 392—393 oraz R. Heck, *Śląsk w Polsce dzielnicowej i jego rozstanie z Macierzą*, „Instytut Śląski w Opolu. Odczyty naukowe” nr 2, 1966, s. 21.

²⁰ SRS t. I, s. 774—775.

²¹ Zob. przypis 14.

²² SRS t. I, s. 775.

²³ K. Piwarski (*Historia Śląska*, Katowice—Wrocław 1947, s. 74) utrzymuje, że prawdopodobnie hołd lenny z 1327 r. został złożony dlatego, gdyż miejscowi książęta obawiali się, iż Jan Luksemburski jako „król polski” zawładnie Krakowem przy braku zdecydowania ze strony Władysława Łokietka.

²⁴ *Kronika Janka z Czarnkowa*, s. 17: „Wreszcie przez Jana — Luksemburga — niektórzy książęta śląscy więcej podarkami, fałszywymi radami i obietnicami nakłonieni, aniżeli pokonani wojennymi najazdami, od tegoż Jana, króla czeskiego wolne księstwa śląskie — przyjęli jako lenno korony czeskiej, poddając siebie i swoje dziedziny na hańbę i wstyd królestwa polskiego”.

²⁵ Na wady formalnoprawne aktu bytomskiego z 1327 r. zwraca uwagę R. Grodecki, op. cit., s. 33—34 oraz autor *Historii Śląska*, t. I: do 1763 r. pod red. K. Maleczyńskiego, cz. 1: do poł. XIV w., Wrocław 1961, s. 553.

OŚWIĘCIMSKIE W ZALEŻNOŚCI LENNEJ OD CZECH (1327—1462)

Prawdopodobnie wpływy czeskie w Oświęcimskim — poprzez Cieszyńskie — datują się sprzed 1327 r., na co wskazywałoby zachowane w źródłach nazewnictwo pierwszego księcia oświęcimskiego Władysława, zwanego także Włodkiem (Wadec). Z pewnością akt lenny z 1327 r. przyspieszył wprowadzenie w Księstwie Oświęcimskim wzorów ustrojowych, które pojawiły się już na przełomie XIII i XIV w. w sąsiednich księstwach, wcześniej zhołdowanych przez Czechy. Do tych wzorów, opartych o doświadczenia czeskie należy zaliczyć w pierwszej kolejności urząd starosty, jako namiestnika księcia. Odegrał on znaczną rolę w Księstwie Oświęcimskim, a został tam wprowadzony stosunkowo wcześniej, gdyż przypuszczalnie w pierwszych dziesięcioleciach XIV w. Warto w tym miejscu przypomnieć, że pierwsze, historycznie udokumentowane wzmianki o urzędzie starosty na ziemiach polskich pochodzą z 1292 r., kiedy to Wacław II ustanowił starostę krakowskiego²⁶. Inną ważną instytucją w Oświęcimskim, nie występującą na obszarze państwa polskiego był sąd ziemski ławniczy oświęcimsko-zatorski, zwany gajonem, obradujący pod przewodnictwem starosty albo podstarościego. Sądził on sprawy sporne prywatne i karne (ogółu miejscowego rycerstwa)²⁸. Genezy tego sądu ziemskiego należy dopatrywać się w sądzie dworskim poświadczonym w śląskich księstwach, począwszy od XIV w., który orzekał w zastępstwie księcia pod kierownictwem starosty, z udziałem ławy rycerskiej²⁹. Na podstawie niepełnych danych źródłowych — te zachowały się dopiero od 1440 r.³⁰ — można wnioskować, że ten rodzaj sądu ziemskiego był następstwem recepcji słynnego „Zwierciadła saskiego” z XIII w. i zasad w nim zawartych, chociaż przejęcie to nastąpiło nie wprost, lecz za pośrednictwem księstwa wrocławskiego³¹.

Poza organizacją zarządu Księstwa Oświęcimskiego (a od 19 stycznia 1445 także Księstwa Zatorskiego)³², przyjęto tu także czeski system monetarny. Monetą obiegową były tutaj — podobnie jak w Małopolsce od czasów rządów Wacława II — szerokie grosze praskie³³. Oświęcimskie należało do czeskiego obszaru celnego, a komorę celną na szlaku tranzytowym, wiodącym ze Śląska i Moraw do Krakowa ustanowiono w Brzeźnicy³⁴.

Najistotniejszym elementem, odróżniającym codzienne życie Oświęcimskiego od Małopolski był w XIV—XV w. język ludności oraz kan-

²⁶ WAP Kraków, Teki Antoniego Schneidra, Wadowice nr 1670, k. 2. O. Balzer (*Genealogia Piastów*, Kraków 1895, s. 442) określa ks. Władysława jako Włodzisława.

²⁷ S. Kutrzeba, *Starostowie, ich początki i rozwój w XIV w.*, Kraków 1903, s. 5; B. Włodarski, *Polska i Czechy w drugiej połowie XIII w. i początkach XIV wieku*, Lwów 1931, s. 126, 194, tab. 1. W latach 1294—1295 występowali w Małopolsce wspólni starostowie krakowsko-sandomierscy.

²⁸ R. Rauscher, *Soudní knihy Osvětinské a Zatorské*, s. 15.

²⁹ *Historia Śląska od najdawniejszych czasów do r. 1400*, pod red. S. Kutrzeby t. I, Kraków 1933, s. 763 n.

³⁰ WAP Kraków, *Terrestria Zatoriensia*, nr 12—14 z lat 1440—1557.

³¹ S. Kutrzeba, *Prawa*, s. 228, 231—233.

³² C. Grünhagen, H. Markgraf, op. cit. t. II: *Auschwitz-Zator*, nr 18, s. 588—592.

³³ R. Grodecki, *Pojawienie się groszy czeskich w Polsce*, Kraków 1937, s. 6 n.

³⁴ ZDMłp. t. II, nr 565: na mocy dokumentu wystawionego 4 sierpnia 1440 w Oświęcimiu ks. Wacław dozwolił niejakiemu Ragoszowi z Brzeźnicy pobierać cło książęce w tej wsi.

celarii książęcej. Kancelaria oświęcimska — oprócz łaciny używała staroniemieckiego³⁵ oraz czeskiego³⁶. Szerokie warstwy ludności, przede wszystkim rycerstwo i mieszczaństwo od XV w., posługiwały się językiem czeskim. Po wykupie przez Polskę Księstwa Oświęcimskiego i Zatorskiego w ciągu kilku dziesięcioleci język polski całkowicie zastąpił czeski w powszechnym użyciu³⁷.

Po oświadczeniu Kazimierza Wielkiego z 1339 r. panujący w Czechach usiłowali podporządkować sobie bardziej trwale księstwa zhołdowane w 1327 r. Król Czech, jako suweren był teoretycznie najwyższym prawodawcą i sędzią w stosunku do książąt oświęcimskich. Był on także *ultima instantia* od wyroków sądów książęcych. Jednak miejscowi książęta skutecznie bronili swoich prerogatyw sądowniczych przed zakusami królów Czech, nie chcąc podlegać jurysdykcji sądów czeskich. Zapewne stąd wytworzyła się instytucja procesowa „odwoływanie się na dwory”. Według R. Rauschera było to sięganie po instruktaż w zakresie prawidłowego stosowania prawa do dworów i kancelarii książęcych księstw, których status prawny był najbardziej zbliżony do Oświęcimia i Zatora: Cieszyńskiego, Raciborskiego, Bytomskiego i Opolskiego³⁸. Występowało tu pewne podobieństwo z kierowaniem zapytań prawnych i otrzymywaniem pouczeń, czyli ortyli od sądów, mających większe doświadczenie w orzekaniu wedle wzorów prawa magdeburckiego i jego pochodnych. „Odwoływanie się na dwory” było odmianą apelacji, a zarazem pewną formą obrony niezależności Księstwa Oświęcimskiego przed ściślejszymi związkami z Czechami.

Lata czterdzieste i pięćdziesiąte XIV w. — zwłaszcza po wstąpieniu w 1346 r. na tron czeski Karola IV — przyniosły wydarzenia, świadczące o utrwaleniu zależności enklawy oświęcimskiej od Czech. Wedle oceny S. Śreniowskiego Księstwo Oświęcimskie nadal pozostawało w tym czasie tzw. księstwem udzielnym, czyli uzależnionym od Czech jedynie poprzez stosunek lenny³⁹. Aby zrozumieć nowe zakusy Luksemburgów, trzeba cofnąć się do XI stulecia. Konflikt o Śląsk między Kazimierzem Odnowicielem a Brzetysławem zakończył się przyjęciem przez księcia polskiego w 1054 r. zobowiązania uiszczania corocznego trybutu na rzecz Czech w wysokości 30 grzywien złota i 500 grzywien srebra w zamian za odzyskanie Śląska za wyjątkiem Opawy. Trybut ten regularnie płacili kolejni władcy polscy aż do śmierci Władysława Hermana⁴⁰. Po podziale Polski na dzielnice i upadku znaczenia dzielnicy senioralnej obowiązek wypłacania trybutu przeszedł na książąt śląskich, roszcujących sobie pretensje do odgrywania czołowej roli w Polsce. Niektórzy z nich nadal opłacali czynsz, lecz na rzecz cesarstwa⁴¹. Natomiast król Czech Władysław II otrzymał w 1158 r. od Fryderyka I Barbarossy prawo do pobierania czynszu z Polski (*censum de Polonia*)⁴².

³⁵ AGAD, Dokumenty pergaminowe: nr 4532 (1426 r.), nr 4925 (1416 r.), nr 4926 (1419 r.), nr 4927 (1422 r.), nr 4928 (1433 r.), nr 4929 (1442 r.), wystawione przez kancelarię książęcą w Oświęcimiu w języku niemieckim.

³⁶ Tamże nr 4951 (1492 r.), nr 4954 (1495 r.), wystawione przez kancelarię książęcą w Zatorze w języku czeskim.

³⁷ S. Rospond, *Dzieje polszczyzny śląskiej*, Katowice 1959, s. 125, 127.

³⁸ R. Rauscher, *Soudní knihy Osvětímské*, s. 5.

³⁹ S. Śreniowski, *Historia ustroju Śląska*, Katowice—Wrocław 1948, s. 85.

⁴⁰ *Historia Śląska* t. I, cz. 1, s. 206.

⁴¹ O. Balzer, op. cit. t. II, s. 18—19.

⁴² *Historia Śląska* t. I, cz. 1, s. 323. †

Nie można zapomnieć, że „Złota bulla” sycylijska Fryderyka II z 26 września 1212 umocniła zależność lenną Czech od cesarstwa⁴³. Odstąpienie czynszu w 1158 r. posłużyło królom Czech nie tylko jako dogodny pretekst do spowodowania zależności lennej, lecz stanowiło dla nich uzasadnienie aneksjonistycznych zamiarów wobec ziem piastowskich.

Karol IV jako król czeski i rzymski wydał 7 kwietnia 1348 w Pradze pompatycznie brzmiący dokument, w którym powołując się na odstąpienie przez cesarza czynszu ze Śląska na rzecz Czech, dokonał „inkorporacji” Księstwa Oświęcimskiego wraz ze Śląskiem, Morawami i Łużycami „do państwa i korony czeskiej św. Wacława”⁴⁴. Nauka rozmaicie interpretuje ten dokument. Dawniej uważano, że termin „inkorporacja” należy rozumieć dosłownie, co oznaczałoby włączenie Oświęcimskiego w obręb monarchii czeskiej⁴⁵. Nowsza nauka interpretując ten dokument z większą ostrożnością uważa — moim zdaniem słusznie — że był to raczej akt o charakterze deklaracji politycznej, niż dokument o charakterze ściśle prawnym⁴⁶. Natomiast F. Palacky sądził, że Luksemburgom chodziło tutaj o kreowanie w środkowej Europie wielonarodowościowego państwa, zachowującego naturalne odrębności, zjednoczonego pod berłem królów czeskich⁴⁷. Również polsko-czeski układ pokojowy, zawarty w Namysłowie 22 listopada 1348 potwierdził rezygnację przez Polskę z praw do Księstw zholdowanych w 1327 r. przez Jana Luksemburskiego (w tym także do Księstwa Oświęcimskiego), oznaczając zarazem wycofanie się Polski z aktywnej polityki w stosunku do pogranicza śląsko-malopolskiego⁴⁸. Podobny w treści dokument co w 1348 r. Karol IV wydał 9 października 1355 w Pradze, występując już w roli cesarza Rzeszy⁴⁹. Oba dokumenty (z 1348 i 1355 r.) skwapliwie wykorzystwała nacjonalistyczna nauka niemiecka i austriacka na przełomie XIX i XX w. twierdząc, że Oświęcim należy do Śląska, a Śląsk jako całość do Rzeszy niemieckiej⁵⁰.

Imię księcia oświęcimskiego Jana I Scholastyka pojawiało się często na oficjalnych dokumentach, wychodzących z kancelarii praskiej⁵¹. Prze-

⁴³ R. Heck, M. Orzechowski, *Historia Czechosłowacji*, Wrocław 1969, s. 56.

⁴⁴ *Regesta diplomatica*, cz. V nr 336, s. 169.

⁴⁵ Np. O. Balzer (*Królestwo t. III*, s. 250) uważa, że dokument z 1348 r. (oraz późniejszy z 1355 r.) przesądził o bezpośredniej podległości Śląska (i Oświęcimia) Czechom, jako części składowej korony czeskiej. Podobny pogląd reprezentuje J. Kapras, op. cit., s. 123.

⁴⁶ Ten punkt widzenia podzielają m.in. autorzy *Historii Śląska t. I*, cz. 1: *Od poł. XIV w. do trzeciej ćwierci XVI w.*, s. 204—205.

⁴⁷ F. Palacky, op. cit., s. 392, 402.

⁴⁸ R. Heck, M. Orzechowski, op. cit., s. 71.

⁴⁹ W oświadczeniu cesarza Karola IV (SRS t. I, s. 776—778) z 9 października 1355, dotyczącym Śląska oraz Ks. Oświęcimskiego użyto formuły: *in perpetuum — incorporamus*.

⁵⁰ Te akcenty występują zwłaszcza w opracowaniach R. Temple, *Geographische Abhandlung über die Ehemaligen königlich Böhmischen und Schlessischen Fürstenthümer Auschwitz und Zator*, Wien 1867, s. 1—2, 20—24, 56; C. Grünhagen a, *Geschichte Schlesiens t. I*, Gotha 1884, *passim* oraz E. Hanslika, *Biala, eine deutsche Stadt in Galizien. Geographische Untersuchung des Stadtproblems*, Wien—Teschen—Leipzig 1909, s. 89 nn.

⁵¹ *Regesta diplomatica*, cz. IV, nr 386, s. 154—156 i nr 387, s. 157: 14 lutego 1337 ks. Jan I przybył do Wrocławia na zjazd innych książąt-lenników Jana Luksemburskiego; 9 października 1355 w Pradze wśród lenników, składających *homagium*, jest wymieniony również władca Oświęcimia (tamże, cz. VI, f. 1, nr 148, s. 85—86). Imię ks. Jana I widnieje jeszcze kilkakrotnie na dokumentach praskich z lat 1355—1358.

bywał on również nierzadko w Pradze, służąc swym seniorom pomocą i „radą”, jak przystało na wiernego wasala. Prawdopodobnie imponował mu okazały styl dworski i przepych rodu Luksemburgów. Chyba również jego następcą, księżę Jan III⁵², panujący w latach 1370/1372—1405 był gościem w Pradze: dwór praski interesował się wówczas sprawami Oświęcimia.

Po zgonie Kazimierza Wielkiego Ludwik Węgierski pragnął kontynuować ostrożną politykę swego poprzednika wobec Czech. 23 maja 1372 wydał on w Wyszehradzie oświadczenie, podtrzymujące ważność oświadczenia krakowskiego Kazimierza Wielkiego z 1339 r. w przedmiocie zrzeczenia się praw do Śląska. W dokumencie tym stwierdził, że on i jego małżonka Elżbieta, ani ich następcy nie będą rościć żadnych pretensji do ziem zholdowanych Czechom w 1327 r. (z wyraźnym wyszczególnieniem Księstwa Oświęcimskiego). Obietnica ta dotyczyła cesarza Karola IV oraz jego następcy, późniejszego króla Wacława IV⁵³.

Na przełomie XIV i XV w. nadal istniały ściślejsze więzy, łączące Oświęcim z Czechami. Z ogólnych zasad prawa lennego wynikało, że każdorazowy władca Oświęcimia był zobowiązany do osobistego złożenia hołdu królowi Czech. Ponadto król Czech, występujący w charakterze seniora, zatwierdzał ważniejsze czynności prawne książąt oświęcimskich. Tak było np. w dokumencie wystawionym 13 maja 1400 w Pradze, na mocy którego król Czech Wacław IV zatwierdził uposażenie żony księcia oświęcimskiego Jana III, księżnej Jadwigi⁵⁴. Tenże monarcha po śmierci Jana III potwierdził przejście lenna oświęcimskiego na księcia cieszyńskiego Przemysła Nosaka (1405—1409), co wynikało jeszcze z ustalení aktu bytomskiego z 1327 r.⁵⁵. Na tym jednak urywa się — aż do 1440 r. — zachowana korespondencja pomiędzy Pragą a Oświęcimiem.

Od pierwszego dziesięciolecia XV w. postępowało rozluźnienie zależności lennej tych terenów od Czech. W tym czasie była szansa na odzyskanie przez Polskę całości Śląska (zarówno księstw zholdowanych Czechom w 1327 r. jak i po tej dacie) oraz Księstwa Oświęcimskiego. Był nią zjazd wrocławski latem 1404 r. z udziałem Władysława Jagiełły i Wacława IV. Obaj monarchowie skłaniali się do zawarcia porozumienia; zostało ono jednak zniweczone przez opozycję wpływowych możnowładców — w tym również panów małopolskich z otoczenia Jagiełły⁵⁶. Wojny husyckie, połączone z rywalizacją stronnictw i równoległe postępujący wzrost wpływów Polski Jagiellonów skutecznie przyczyniły się do rugowania wpływów Czech na tym obszarze. Książęta oświęcimscy, zorientowawszy się w sytuacji, lawirowali pomiędzy Polską, Czechami i Zakonem Krzyżackim. Młodzież oświęcimska studiowała w Akademii Krakowskiej, a nie w Pradze. Oświęcimskie znalazło się również w orbicie wpływów handlowych Polski: w Oświęcimiem od 1291 r.

⁵² ZDMłp. t. IV, nr 1120, s. 289. Spotykamy tu zwrot: *Nos igitur Iohannes Tertius dux Osviecimensis*, będący oznaczeniem księcia Jana III (dotychczas uważanego za Jana II). Zwraca na to uwagę K. Jasiński, *Rodowód Piastów śląskich t. III: Piastowie opolscy, cieszyńscy i oświęcimscy*, Wrocław 1977, s. 158—159, tab. IV.

⁵³ SRS t. I, s. 778—779.

⁵⁴ C. Grünhagen, H. Markgraf, op. cit. t. II: A—Z, nr 6, s. 579—580.

⁵⁵ *Codex diplomaticus ducatus Tesiniensis*, wyd. E. Nemeč, d. I: 1155—1526, cz. 2: 1400—1526, Č. Tešín 1958, nr 121: w dokumencie sporządzonym w Pradze w języku niemieckim 22 lutego 1407 r. król Wacław IV nadaje ks. Przemysłowi Nosakowi Księstwo Oświęcimskie w lenno po zmarłym ks. Janie III.

⁵⁶ J. Długosz, *Historia Polski t. II*, Kraków 1869, s. 526—529.

istniał targ, połączony z prawem składu⁵⁷, a przez miasto przebiegał od XIII w. ważny szlak handlowy, łączący Wrocław i Brno z Krakowem (poprzez Zator, Brzeźnicę i Skawinę, tzw. szlak nadwiślański). W tych okolicznościach książęta oświęcimscy: Jan IV, Waclaw i Przemysł (późniejszy książę toszecki) otrzymali dokument datowany 27 września 1440 w Pradze, pozwalający im na poddanie się Polsce „o ile okoliczności stworzą taką sytuację”, czyli używając terminologii prawniczej, w sytuacji wyższej konieczności. Dokument ten wystawili możnowładcy czescy, sprawujący rządy w okresie bezkrólewia po śmierci Albrechta II (1439—1453), zanim jego następca, Władysław V Pogrobowiec nie doszedł do lat sprawnych⁵⁸. W następstwie tego dokumentu już 28 grudnia 1440 Władysław Warneńczyk nabył dla Polski wąski pas terytorium oświęcimskiego, położony wokół grodziska barwałdzkiego⁵⁹, a 8 stycznia 1441 zjawił się w Krakowie u króla polskiego sam książę Waclaw (od 1445 r. udzielny książę zatorski), obiecując złożenie hołdu Polsce wraz ze swymi braćmi i okoliczną szlachtą⁶⁰. W 1447 r. następuje dalsze zbliżenie polsko-oświęcimskie: obie strony uzgadniają tryb postępowania na wypadek zatargów granicznych⁶¹, a latem 1448 r. widzimy księcia Waclawa w towarzystwie innych sąsiednich książąt na zamku krakowskim, przyrzekającego pomoc Kazimierzowi Jagiellończykowi⁶².

Tolerowanie przez księcia oświęcimskiego Jana IV zbrojnych wypadów raubritterskich na pogranicze polskie, spowodowało w latach 1452—1453 polską ekspedycję karną na nadal formalnie zależny od Czech Oświęcim⁶³. Opanowanie zamku oświęcimskiego nie spowodowało żadnej, dyplomatycznej bądź militarnej, kontrakcji ze strony Czech, uwikłanych w wewnętrzne konflikty. Koła rządzące w Czechach wykazały tu nieco realizmu uważając, że lenno oświęcimskie dosyć odległe od Czech może być narazone na polskie „niebezpieczeństwo”⁶⁴. Zresztą brak było uprawnionej opieki nad odległym wasalem z północy.

19 marca 1454 Księstwo Oświęcimskie zostało uznane lennem Korony Polskiej⁶⁵. Pobliskie Księstwo Zatorskie zostało zhołdowane Polsce — wedle ustaleń S. Kutrzeby — 25 czerwca 1456⁶⁶. Natomiast na podstawie umowy kupna-sprzedazy, zawartej 21 lutego 1457 w Gliwicach pomiędzy ostatnim księciem oświęcimskim Janem IV a Kazimierzem Jagiellończykiem, Księstwo Oświęcimskie przeszło na własność króla

⁵⁷ *Codex diplomaticus Silesiae* (cyt. dalej CDS), ks. VII: *Regesten zur schlesischen Geschichte* t. III: *Bis zum Jahre 1300*, Breslau 1886, nr 2129, s. 134: 3 września 1291 ks. cieszyński Mieszko nadał Oświęcimowi prawa miejskie, łącznie z prawem do urządzania targów oraz prawem składu: *Die Stadt soll des Recht der Niederlage für Saltz*.

⁵⁸ C. Grünhagen, H. Markgraf (op. cit., s. II (A.—Z.), nr 11, s. 582—583) oznaczają datę tego dokumentu (być może falsyfikatu) na 27 września 1440, natomiast MRPS t. IV, cz. 3, suppl., nr 744, s. 391 przytaczają regest tego dokumentu pod datą 4 października 1440.

⁵⁹ Regest tego dokumentu przytaczają C. Grünhagen, H. Markgraf, op. cit. t. II (A.—Z.), nr 16, s. 587—588.

⁶⁰ C. Grünhagen, H. Markgraf, op. cit. t. II (A.—Z.), nr 14, s. 584—586.

⁶¹ SRS t. I, s. 1011—1013.

⁶² J. Długosz, op. cit. t. V, s. 47.

⁶³ A. Komoniecki, *Dziejopis żywiecki* t. I: *Do 1704 r.*, opr. S. Szczotka, Żywiec 1937, s. 57 n.

⁶⁴ CDS, ks. XIII, t. II: *Münzgeschichte und Münzschreibung*, Breslau 1888, s. 297.

⁶⁵ C. Grünhagen, H. Markgraf, op. cit. t. II (A.—Z.), nr 24, s. 501—602.

⁶⁶ S. Kutrzeba, *Prawa*, nr 2, s. 241—242.

Polski⁶⁷. Książę Jan IV, jako wciąż lojalny lennik, tego samego dnia zwrócił się z pisemną petycją do króla Czech, Władysława V Pogrobowca, o wyrażenie *post factum* zgody na scedowanie Księstwa Oświęcimskiego Polsce. Widocznie książę oświęcimski nie przykładał dużego znaczenia do dokumentu praskiego z 1440 r.⁶⁸. Król Czech wkrótce niespodziewanie zmarł, nie wiemy więc czy udzielił księciu swej aprobaty. Należy raczej sądzić, że przyzwalającą odpowiedź zredagował kolejny władca Czech Jerzy z Podiebradu⁶⁹. Powstała wówczas kłopotliwa sytuacja z punktu widzenia ówczesnego prawa narodów. Oświęcim był prawnie i fizycznie pod władztwem polskim (aczkolwiek jeszcze nie inkorporowany na pełnych prawach)⁷⁰. Sam akt zakupu księstwa przez Polskę nie spowodował *ipso iure* wygaśnięcia zależności lennei od Czech. Na Wawelu dobrze zdawano sobie sprawę z tego, że przez nabycie lenna czeskiego Kazimierz Jagiellończyk mógłby popaść w zależność lenneą od Czech, czego w interesie Polski chciano uniknąć⁷¹.

OŚWIĘCIM I ZATOR ZWOLNIONE OD ZALEŻNOŚCI LENNEJ W 1462 R.

Ogólna sytuacja polityczna i militarna w środkowej Europie komplikowała się coraz bardziej. Po zdobyciu przez Turków Konstantynopola narastało realne niebezpieczeństwo inwazji Porty Otomańskiej na kraje słowiańskie. W tej sytuacji zarówno Jerzy z Podiebradu, jak też Kazimierz Jagiellończyk postanowili zażegnać dzielące ich spory. Jerzy z Podiebradu, wiedziony ideami panslawizmu, dążył do utworzenia szerokiej koalicji antytureckiej, działającej na zasadzie systemu wzajemnej pomocy⁷². Kazimierz Jagiellończyk tocząc wojnę z Krzyżakami o odzyskanie dostępu do Bałtyku, pragnął uzyskać przynajmniej neutralność króla Czech. W tych okolicznościach doszło do spotkania pełnomocników obu monarchów, zakończonego 29 listopada 1460 w Bytomiu⁷³, gdzie uzgodniono, że w 1462 r. odbędzie się zjazd królów Czech i Polski w Głogowie⁷⁴.

Zjazd istotnie doszedł do skutku w maju 1462 r. Na jego zakończenie 27 maja 1462 obaj monarchowie uzgodnili, że w razie napaści tureckiej na którekolwiek z państw, drugie państwo natychmiast popieszy z po-

⁶⁷ VL t. I, f. 186—191: *Venditio ducatus Oswiecimensis*. Oryginalny dokument pergaminowy, potwierdzający wykup księstwa przez Polskę jest przechowywany w BCZ. (nr 526).

⁶⁸ C. Grünhagen, H. Markgraf, op. cit. t. II, (A.—Z.), nr 29, s. 611 oraz regest tego dokumentu z MRPS t. I, nr 405, s. 22.

⁶⁹ SRS t. I, s. 693.

⁷⁰ Pełna inkorporacja Księstwa Oświęcimskiego do Korony została przeprowadzona w 1564 r. VL t. II, f. 658—661.

⁷¹ J. Caro, *Geschichte Polens* t. V, z. 1: 1455—1480, Gotha 1886, s. 705. Autor twierdzi, że wykup Oświęcimia przez Polskę oparty był o konstrukcję prawną wykupu części terytorium innego państwa.

⁷² L. Bazyłow, *Śląsk a Czechy w II poł. XV w.* „Sobótka” 1947, nr 2, s. 116; R. Heck, *Zjazd głogowski, passim*.

⁷³ J. Długosz, op. cit. t. V, s. 280—282, 289 tak pisze o sześciodniowym zjeździe bytomskim 1460 r.: „Postanowiono „aby obydwaj królowie szczerą i niezachwianą między sobą przyjaźń zachowywali; aby jeden przeciw drugiemu zbrojnie nie powstawał”. Dokumenty zjazdu bytomskiego przytacza *Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae* (cyt. dalej CDRP), wyd. M. Dogiel t. I, Wilno 1758, Bohemia, nr XI, s. 10 i nr XLI, s. 10—11.

⁷⁴ J. Długosz, op. cit. t. V, s. 289.

mocą wojskową⁷⁵. Król Czech nadto z przyjaźni dla Kazimierza Jagiellończyka, działając w imieniu własnym oraz stanów Korony Czeskiej, zrzekał się na rzecz Polski wszelkich suwerennych praw do spornych lenn Oświęcimia i Zatora oraz pogranicznych zamków, leżących na tym obszarze, tj. Wołka i Barwałdu⁷⁶. Analiza treści traktatu głogowskiego pozwala jednak na ustalenie, że król Czech rezerwował sobie prawo do otwarcia w przyszłości problemu oświęcimsko-zatorskiego, wprowadzając sformułowanie *quod nos vita fungimur*⁷⁷. Traktat głogowski mógłby więc wygasnąć po śmierci Jerzego z Podiebradu (zm. w 1471 r.), o ile nie zostałby wyraźnie przedłużony przez jego następców. Nie wiadomo czy Kazimierz Jagiellończyk i jego otoczenie godziło się z dwuznaczną redakcją niektórych klauzul traktatu, co wykorzystała propaganda habsburska, przygotowując I rozbiór Polski w 1772 r.⁷⁸ Przychyłam się do poglądu, że polski monarcha przewidując w perspektywie panowanie dynastii jagiellońskiej w Czechach (1471—1526) uważał, że dalszy bieg wydarzeń przypieczętuje władztwo Polski na spornych obszarach. Istotnie — prawdopodobnie w październiku albo w listopadzie 1474 r. w obozie pod Wrocławiem, Kazimierz Jagiellończyk wraz ze swoim synem, królem Czech Władysławem Jagiellończykiem, walcząc z królem Węgier Maciejem Korwinem, oblegającym Śląsk, zawarli porozumienie, potwierdzające *in perpetuum* ważność traktatu głogowskiego z 1462 r.⁷⁹ Po 1474 r. władcy Czech, jak się wydaje, pogodzili się z polityczno-prawnym *status quo* co do posiadłości oświęcimsko-zatorskich. Dowodem na to jest układ, zawarty w Pradze 27 lutego 1527 przez króla Czech i późniejszego cesarza Rzeszy Ferdynanda I z królem Polski Zygmuntem I, potwierdzający moc obowiązującą umowy głogowskiej; nigdy nie została ona wyraźnie wypowiedziana przez żadną ze stron, a więc w myśl znanej maksymy *pacta sunt servanda* nadal była prawnie wiążąca dla obu stron⁸⁰.

ZNACZENIE WYGAŚNIĘCIA LENNA CZESKIEGO

Po 1462 r. nastąpiły dalsze kroki, umacniające pozycję Polski w ziemiach ciężających uprzednio ku Czechom. Książęta zatorscy już od 1470 r. prowadzili pertraktacje z Kazimierzem Jagiellończykiem o sprzedaż Księstwa Zatorskiego Polsce⁸¹. Księstwo to stanowiło wciąż półsuwerenną

⁷⁵ R. Heck, M. Orzechowski, op. cit., s. 119—120. Według obliczeń R. Hecka (*Zjazd głogowski*, s. 61) kongres w 1462 r. miał trwać 12 dni — od 18 do 29 maja 1462.

⁷⁶ J. Długosz, op. cit. t. V, s. 322—323: Uzgodniono, „aby nadto król czeski nie nagabał nigdy króla polskiego o zamki Oświęcim, Zator — i Barwałd”.

⁷⁷ CDRP t. I, Boh., nr XV, s. 14—17.

⁷⁸ (T. de Trattner), *Wywód poprzedzający prawa Korony Węgierskiej do Rusi Czerwonej i Podola tak, jako Korony Czeskiej do Księstw Oświęcimskiego i Zatorskiego*, Wiedeń 1772, s. 46, 50—51, 53.

⁷⁹ Regest tego dokumentu przytaczają C. Grünhagen, H. Markgraf, op. cit. t. II (A.—Z.), nr 37, s. 615. Po 1474 r. przynależność państwowa obu księstw przestała wniecać kontrowersje. Układ między Władysławem Jagiellończykiem, a Kazimierzem Jagiellończykiem zawarty w Pradze 23 kwietnia 1489 nie wspomina nic o prawach Czech do Oświęcimia i Zatora. CDRP t. I, Boh., nr XXI, s. 23—25.

⁸⁰ CDRP t. I, Boh., nr XXXI, s. 30—32.

⁸¹ W czasie zjazdu szlachty w Piotrkowie 21 listopada 1470 książęta zatorscy: Wacław, Kazimierz, Władysław i Janusz wystąpili po raz pierwszy z ofertą sprzedaży Księstwa Zatorskiego Koronie Polskiej. C. Grünhagen, H. Markgraf, op. cit. t. II, (A.—Z.), nr 36, s. 614.

enklawę. Księstwo Zatorskie kupił Jan Olbracht 29 lipca 1494⁸². Zaprzepścił on jednak bodaj ostatnią szansę inkorporacji Śląska do Korony; nie wykorzystał ani przejściowego władztwa nad Toszkiem, ani namiestnictwa w Głogowie, które sprawował z polecenia swego brata, Władysława Jagiellończyka⁸³. Ostatni książę zatorski Janusz, bez prawa cedowania księstwa na rzecz następcy, zginął (niewykluczone, że z polskiej inspiracji) 17 sierpnia 1513 w Laskowej nieopodal Spytkowic⁸⁴. Polska przejęła faktycznie władzę w Zatorskiem za pośrednictwem starosty, działającego z mandatu polskiego monarchy⁸⁵. Pełnej i prawnej inkorporacji obu księstw do Rzeczypospolitej dokonał Zygmunt August na mocy II przywileju inkorporacyjnego, wydanego 25 lutego 1564 w Warszawie podczas obrad sejmu walnego. Oba księstwa zachowały jednak — aż do 1772 r. — pewne odrębności ustrojowe⁸⁶.

Mimo, że Oświęcim i Zator przez 135 lat były lennem czeskim, wyraźnie ciążyły ku Małopolsce. Tereny te do 1179 r. należały do dzielnicy krakowskiej, ich łączność z diecezją krakowską nigdy nie została zerwana. Przynależność do krakowskiej organizacji kościelnej oraz płacenie wspólnie z nią i w jej ramach świętopietra oraz dziesięciny papieskiej, jak o tym świadczą rejestry z lat 1325—1327, utrwaliła związek tych ziem z resztą Polski⁸⁷. Jak ocenił J. N a t a n s o n - L e s k i, wygaśnięcie lenna czeskiego, wykup, a następnie inkorporacja księstw do Polski nie tylko oznaczały odzyskanie części historycznego terytorium Małopolski, lecz również pozwoliły przesunąć południowo-zachodnią granicę państwa polskiego do rzeki Białej, o 50—60 km na zachód. Posiadało to nie-małe znaczenie strategiczne, chroniąc stołeczny Kraków przed bezpośrednim niebezpieczeństwem obcej inwazji. W ten sposób utrwalona w XV stuleciu granica, oddzielająca państwo polskie od posiadłości czeskich, a następnie habsburskich, przetrwała do I rozbioru Polski.

Андрей Новаковский

ОСВЕНЦИМ И ЗАТОР КАК ЧЕШСКИЕ ВАССАЛЬНЫЕ ВЛАДЕНИЯ (1327—1462 гг.)

Вследствие феодальной раздробленности польского государства и увеличения могущества Чехии в конце XIII в. некоторые сilesкие княжества, граничащие с краковскими владениями, признали владычество Перемыслидов. Земли, прилегающие к Освенциму, переданные сilesким князьям в 1179 г., не были включены в состав монархии Владислава Локетка. Под непосредственным милитарным нажимом Яна Люксембургчика освенцимский князь Ян I Схоластик, согласно акту от 24 февраля 1327 г., признал себя вассалом короля Чехии. Таким образом Освенцим попал под чешское владычество. Этот факт повлиял на правово-

⁸² VL t. I, f. 241—246; *Litterae ducatus Zatoriensis*. MRPS t. II, nr 431, s. 26.

⁸³ F. Koneczny, *Dzieje Śląska*, Bytom 1897, s. 251; L. Bazyłow, op. cit., s. 136—137.

⁸⁴ *Acta Tomiciana*, wyd. T. Działyński t. II: 1512—1513, Kórnik 1852, nr CXLIII, s. 143.

⁸⁵ *Corpus iuris Polonicę*, wyd. O. Balzer t. III: 1506—1522, Kraków 1906, nr 146, s. 295—296.

⁸⁶ A. Nowakowski, *Prawne aspekty inkorporacji Księstwa Oświęcimskiego i Zatorskiego do Korony 1563—1564*, CzP-H t. XXXVI, 1984, z. 2; tenże, *Odrębności prawnoustrojowe Księstwa Oświęcimskiego i Zatorskiego w latach 1564—1772*, „Studia Historyczne” 1985, z. 4.

⁸⁷ MPV t. I: 1207—1344, nr 139, s. 127 i m.

-конституционные преобразования Освенцимского, а с 1445 г. также и Заторского княжества. Сторой обоих княжеств приблизился к модели, обвязывающей на прочих чешско-моравских территориях.

Внутренняя дезорганизация в Чехии в XV в., а также рост могущества Польши привели к тому, что интерес Чехии к делам Освенцима и Затора упал. Князя Освенцима (1454 г.) и Затора (1456 г.) признали себя вассалами Казимира Ягеллончика. После выкупа Польшей Освенцимского княжества в 1457 г. вассальная зависимость от Чехии перестала фактически существовать. Отречение Чехии как сюзерена от прав на Освенцим и Затор произошло в глоговском трактате, заключённом 27 мая 1462 г. между Казимиром Ягеллончиком и чешским королём.

Andrzej Nowakowski

OŚWIĘCIM ET ZATOR — DEUX FIEFS DE LA BOHÈME (1327—1462)

A la fin du XIIIe siècle, à la suite du morcellement de la Pologne en principautés ainsi que de l'accroissement de la puissance de la Bohême, certaines principautés silésiennes, limitrophes de Cracovie, ont reconnu la suzeraineté des Prémyslides. Les territoires de la Petite Pologne s'étendant aux alentours d'Oświęcim — appartenaient depuis 1179 aux princes silésiens, par conséquent — ils ne furent pas réunis à la monarchie de Ladislas Łokietek. Sous la pression militaire de Jean de Luxembourg, le duc d'Oświęcim, Jean I le Scolastique, en vertu de l'acte en date du 24 février 1327, reconnut la suzeraineté du roi de Bohême. Ce fait eut son impact sur les transformations juridiques et étatiques de la Principauté d'Oświęcim et aussi, à partir de 1445, sur celles que subit le duché de Zator. Le régime des deux territoires se rapprocha du modèle en vigueur dans d'autres territoires de la Bohême-Moravie.

Les luttes intestines en Bohême au XVe siècle, de même que l'accroissement de la puissance de la Pologne, ont diminué l'intérêt porté par la Bohême à ces deux principautés. Les ducs d'Oświęcim (1454) et de Zator (1456) reconnurent la suzeraineté de Casimir IV Jagellon. En 1457 le roi de Pologne put racheter Oświęcim à la suite de quoi la dépendance vis-à-vis de la Bohême cessa effectivement d'exister. Ce fut par le traité de Głogów, conclu le 27 mai 1462 par Casimir IV avec le roi de Bohême Georges de Poděbrady, que cette dernière renonça à ses droits de suzeraineté sur Oświęcim et Zator.